

Bánki Zsolt István

Felelet a Mandalatra

Mi legyen a magyar digitális kulturális örökség sorsa? Létrejön-e egy egységes szemléleten nyugvó, a hosszú távú megőrzést garantáló nemzeti szolgáltató intézmény? Sikerül-e a memóriaintézmények évtizedes adósságát törleszteni a hálózati kultúra terén? A KÉPMÁS létrehozása, szolgáltatása működőképes alternatíva-e? Ezekre az égető kérdésekre kívánt választ adni, és a megoldás koncepcióját megalkotni a Mandalat 0.9. Írásokkal a vitáit megállapításaira reagálva kívánok hozzájárulni az 1.0-s változat megszületéséhez. Az új verzió publikálása után szükséges lenne annak gyakorlati bemutatása is, és az itt felvetett észrevételekre való válaszadás.

Bevezető

A magyar kultúra értékeinek digitális megőrzése és hozzáférhetővé tétele céljából a Magyar Országgyűlés 2011. évi LX. törvényével létrehozta a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézetet (MaNDA). „A MaNDA alapfeladata, ... hogy a magyar kulturális örökség részét képező értékeket, különösen az irodalmi, képzőművészeti, zenei, audiovizuális alkotásokat számba vegye, digitálisan rögzítse, ily módon is az utókor számára megőrizze, és széleskörű hozzáférhetőségét megteremtse.”

Mi fán terem?

A Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet kutatócsoportjának tagjai nevében Horváth Iván professzor 2011. december 8-ai, a KATALIST-ra írt levelében tájékoztatta a lista olvasóit, hogy honlapjukon másnaptól elérhető a Mandalat című „vitaindító szöveg”. A levélíró ezt követően „gyümölcöző olvasást, majd lényegretörő, barátságos eszmecestrét kíván”.

A nevezett honlapon a szerzők párbeszédet kezdeményeznek „elsőként a kulturális gyűjteményeknek, mint a nemzeti kulturális örökség legfőbb letéteményeseinek a képviselőivel” egy olyan 2011. november 22-ére datált szövegről, ami a MaNDA alapkonceptióját tartalmazza, és amelyet 0.9-es verziószámmal azonosítanak, jelezvén, hogy „még nincs köbe vésve”.

A koncepció *A nemzeti kultúra továbbélése a digitális technológia korában* címet viseli, és háromszintű struktúrában kíván elméleti alapvetést tenni,

és gyakorlati megoldásokat kínálni a címben megfogalmazott nagyívű cél eléréséhez.

A publikálást követően nem indult el azonnal a szakmai eszmecestre, de a hagyományosan húsvét után megrendezett *Networkshop konferencia* szervezői a *Könyvtáros klub* vitadélutánját a Mandalat 0.9 megvitatására szentelték. A vitaindító megtartására jelen írás szerzőjét kérték fel, korreferátumra jelentkezett Ungváry Rudolf, a MaNDA kutatócsoportját pedig Golden Dániel képviselte.

Ez az írás a konferencián elhangzott vitaindító szerkesztett változatának is tekinthető lenne, ha az azóta eltelt idő nem hozott volna jelentős változást a Mandalat 0.9 helyzetében. A konferenciát követően azonban rendszeres egyeztetés indult a közgyűjtemények (könyvtárak, múzeumok, levéltárak, audiovizuális archívumok) képviselőivel a Mandalat 1.0 létrehozásának szándékával. Cikkemben a Mandalat 0.9 szövegéből indulok ki, figyelembe véve, hogy az egyeztetések során tartalmi elmozdulás várható a Mandalat 1.0-ban.

A MaNDA a közgyűjteményi rendszerben

A fiatal intézmény identifikációja a nevezett honlapon olvasható: „A magyar kultúra értékeinek digitális megőrzése és hozzáférhetővé tétele céljából a Magyar Országgyűlés 2011. évi LX. törvényével létrehozta a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézetet (MaNDA).”

Az Országgyűlés az 1997. évi CXL. kulturális törvény módosításával valójában nem új intézményt alapított, hanem a Magyar Nemzeti Filmarchívum bázisán, feladatainak kibővítésével hozta létre a

MaNDA-t. A MaNDA tehát épp úgy közgyűjtemény, mint az *Országos Széchényi Könyvtár*, a *Magyar Nemzeti Múzeum* vagy a *Magyar Országos Levéltár*, hogy csak a nemzeti intézményeket említsem. A törvény betűjét idézve „közgyűjteményként működő önálló költségvetési szerv”.

Nem foglalkozok állást a MaNDA „jogosítványait” illetően, annyit azonban szükséges leszögezni, hogy sem a törvényben, sem más jogszabályban nem látom a vitairatban megfogalmazott szándékokhoz a törvényi, jogszabályi felhatalmazást.

A grandiózus tervek megvalósulásához további jogalkotói munka is elengedhetetlenül szükséges. Ki kell dolgozni a MaNDA gyűjtőkörét, a digitális kötelességszerű fogalmát, szabályozni kell a MaNDA és a többi közgyűjtemény viszonyát, hiszen a MaNDA lesz az egyetlen közgyűjtemény, amely saját gyűjteményét a többi közgyűjtemény állományából kívánja gyarapítani, egyéb gyarapítási források mellett (pl. egyházi és magángyűjtemények). Ennek a folyamatnak természetesen állami vezetéssel és szakmai konszenzussal kell lezajlania. Vitairatom legtöbb kijelentése is csak a jogszabályok létrejötte esetén lehet érvényes.

Ha ezek a jogszabályok megszületnek, a MaNDA létrehozása egyértelműen üdvözlendő, hiszen célkitűzései korszerűek, kívánatosak és évtizedes lemaradás behozatalát célozzák.

A koncepcionális tervezéskor nagy körültekintéssel kell figyelembe venni, hogy a digitális kulturális örökség megőrzésére és közzétételére már jelentős, de nem túl sikeres próbálkozások történtek az elmúlt 10-15 évben. Ezen előzmények hozadékát be kell építeni a MaNDA megvalósításába. A korábbi kudarcok és félsikerek miatt a hazai szakmai közvélemény meglehetősen érzékenyen fogad minden új tervet, ráadásul a digitális kulturális örökség megőrzése terén zajló nemzetközi változások újabb kihívást képviselnek. Megítélésem szerint a MaNDA sikere vagy bukása hosszú évekre meghatározza a magyar digitális kulturális örökség sorsát. Ebben az értelemben nem intézményi kérdésről, hanem a nemzeti digitális kulturális örökség jövőjéről van szó.

A Mandat 0.9 mint a majdani megvalósítás alapját képező szakmai koncepció tehát fontos dokumentum. A pontos, megvitatott, kielégtetett konszenzus nyugvó szöveg elengedhetetlen a MaNDA jövőbeni működéséhez, ennek megszületése tehát a teljes közgyűjteményi szektor érdeke.

Előzmények

Intézményi szabályozás

Az első kezdeményezés annak érdekében, hogy a magyar digitális kulturális örökség megőrzésének intézményi feltételeit megteremtsek, a Neumann Kht. létrehozása volt. A Neumann Kht.-t 1997-ben alapította az Oktatási Minisztérium azzal a céllal, hogy az egyre növekvő számban digitalizált vagy digitális formában születő dokumentumok nemzeti közgyűjteményeként szolgálja az oktatást, kutatást és művelődést.

Az 1997. évi CXL. törvény 59.§ 5. pontja alapján „A Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Kht. a multimédia és elektronikus dokumentumok nemzeti szolgáltató központja”.

Az 1997-es célok kísértetiesen hasonlítanak a MaNDA 2011-ben megfogalmazott küldetéséhez. A hányatott sorsú Neumann Kht., és azon belül a Nemzeti Digitális Adattár ugyan nem tudott nemzeti közgyűjteményi feladatkört ellátni, elvitathatatlan érdeme, hogy elsőként kezdte el összegyűjteni és szolgáltatni a hazai digitális kulturális örökséget.

Digitalizációs projektek

Az új évezred első éveiben a digitális kultúra elterjesztése mellett szakemberek körében egyre többször merült fel egy központi forrásokon alapuló ún. „nagyömegű digitalizációs” projekt gondolata. Az Országos Széchényi Könyvtár akkori főigazgatója, *Monok István* és informatikai igazgatója, *Horváth Ádám* szorgalmazták, hogy az intézmény *Digitalizációs Bizottsága* foglalkozzék a kérdéssel. A Nemzeti Könyvtár keretein túl pedig létrejött az ún. *NOKI Bizottság* „a magyar kulturális közvagyon feltérképezése” céljából. A bizottság a Neumann Kht., az OSZK és a *Könyvtári Intézet* szakembereiből állt, és a *Magyar Információs Társadalom Stratégia* számára készült tanulmányában „az Európai Unió és néhány külföldi ország digitalizációs projektjeinek, illetve stratégiáinak bemutatásán kívül négy alapvető szempont tisztázását tűzte ki célul:

- mi tartozik a kulturális közvagyon körébe, milyen dokumentumtípusok különíthetők el a fogalom keretei között (a digitalizálás szempontjából az „input” meghatározása);
- milyen (köz)intézmények foglalkoznak a dokumentumok összegyűjtésével, nyilvántartásával, gyarapításával stb., hogyan jelennek meg az intézmények a digitalizálás folyamatában;
- melyek a digitalizálás prioritásai;

- milyen technológiai eszközök és folyamatok szükségesek ahhoz, hogy a kulturális javakat digitális dokumentumokká alakítsuk, ezeknek milyen típusait ismerjük (a digitalizálás szempontjából az „output” meghatározása).”

Ez a munka a mai napig egyedülállónak és alapvetőnek tekinthető. Megállapításait, nyilván egy-két tekintetben aktualizálni kellene, de lényegét tekintve az eltelt közel tíz év ellenére is érvényes. Szomorú, hogy az akkori bizakodó tervek meghiúsultak. A „nagy tömegű digitalizációs” projektek forráshiány következtében el sem indultak, pedig a NOKI-tanulmányt még követte a NOKIplusz (Országos Könyvtári Digitalizálási Terv 2007–2013), és az UMFT, TÁMOP, EKOP pályázati konstrukciók keretében tett kísérletek.

Sikeresnek tekinthetünk azonban némely ágazati tervszerű digitalizációs projektet és tevékenységet. A teljesség igénye nélkül kiemelnek közgyűjteményi áganként egyet-egyét.

Múzeum

2003–2004 folyamán a *Szabadtéri Néprajzi Múzeum* nagyszabású digitalizálási programot hajtott végre a *NKÖM (Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma)* és az *IHM (Informatikai és Hírközlési Minisztérium)* pályázati támogatásával, amelynek eredményeként a múzeum gyűjteményei közül a teljes fotónegatív gyűjtemény (72 000 felvétel), népi építészeti fotókból 6000 felvétel és az épületdokumentációs gyűjtemény (32 000 lap) digitalizálását végezték el, valamint 6000 diapoitívtot archiváltak elektronikus formában. A teljes műtárgyállomány anyagát (43 000 db) múzeumi gyűjteménykezelő rendszerben dolgozták fel, és 10 700 digitális tárgyfotót készítettek. Az állandó kiállításokban megtalálható műtárgyállományt teljes egészében digitalizálták. A digitalizált fotógyűjtemény gyarapodását adatbázisban rögzítve, a múzeum több mint 74 000 digitalizált fotóval rendelkezik. Fotóanyaguk javított változatát közzétette az NDA-ban.

Levéltár

eLevéltár projekt. „A Magyar Országos Levéltár, Budapest Főváros Levéltára és a Kopint-Datorg Infokommunikációs Zrt. alkotta konzorcium 2007 szeptemberében projektjavaslatot nyújtott be az NFT2 Elektronikus Közigazgatás Operatív Programhoz. Az *Elektronikus levéltár* kiemelt projektjavaslat az 1095/2007. (XII. 5.), illetve az 1004/2008.

(II. 7.) Kormányhatározatoknak megfelelően bekeült az Elektronikus Közigazgatás Operatív Program (EKOP) 2007/2008. évi akciótervébe. A 2008 októberében megkapott projekt pályázati felhívásra, a konzorcium által 2008 novemberében leadott projektjavaslatot, a Váti Kht. mint közreműködő szervezet 2008. december 22-én befogadta. A javaslat szerint a 2009–2011 között megvalósuló projekt három fő tevékenysége a módszertani és szabályozási feltételek megteremtése, az infrastruktúra létrehozása és az elektronikus levéltári szolgáltatások hosszú távú használatának és fenntarthatóságának megalapozása.”

E projekt keretein belül 2008-ban megtörtént a középkori oklevelek és kataszteri térképek tömeges digitalizálása. A projekt jelenleg is fut, további levéltári irategyüttesek és -források digitalizációja és adatbázisba szervezése folyik.

Audiovizuális archívum

A NAVA koncepciója szerint az intézmény alapadata „Az elektronikus (analóg és digitális televízió és rádió) médiában keletkező audiovizuális termékek a nemzeti kulturális és történelmi örökség részét képezik, a nemzeti kultúra és történelem dokumentumai, ezért megőrzésük a jövő számára és hozzáférhetővé tételük a kutatás és az oktatás céljaira ugyanolyan fontos, mint a nyomtatványoké, a képzőművészeti alkotásoké, a filmeké és a zeneműveké. A NAVA működésének célja, hogy ezek a dokumentumok elérhetőek maradjanak.

A NAVA a magyarországi műsorszolgáltatók által sugárzott műsorszámokat:

- rendszeresen és üzemszerűen gyűjti és tárolja,
- ügynevezett tartalmi leíróadatokkal (metaadatokkal) ellátja (feldolgozza),
- a nyilvánosság számára oktatási és kutatási célra hozzáférhetővé teszi.

A NAVA ezt a feladatát digitális, informatikai környezetben látja el, minek következtében a rögzített műsorszámok

- digitális feldolgozásra kerülnek
- digitálisan tárolódnak
- a hozzáférhetővé tételük on-line digitális formában történik.

A NAVA működése során létrejövő gyűjtemény közgyűjtemény és állami tulajdont képez. A gyűjteményre – ha ezt más jogszabály másképp nem szabályozza – a könyvtári közgyűjteményekre vonatkozó jogszabályokat kell alkalmazni.”

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy közgyűjteményi tekintetben a NAVA-ban folyamatos, nem projektalapú, tervszerű digitalizáció és gyűjtemény-építés zajlik.

Könyvtár

A példaként kiemelt projektek kiválasztása során ért az a meglepetés, hogy a könyvtári területen találtam legkevésbé jelentős, tervszerű digitalizációs programot. Bár a könyvtárak nagy része folytat állománydigitalizációs tevékenységet, ám kiemelkedő eredmények alig találhatók. Kivételnek tekinthető az *Országgyűlési Könyvtár – előzményekkel bíró –* 2010-ben indult, *Digitalizált Törvényhozási Tudástár* elnevezésű projektje, melyet az *Európai Unió* és az *Európai Regionális Fejlesztési Alap* 200 millió forinttal támogatott. A program keretében mintegy kétmilliárd oldalnyi jogforrás, országgyűlési dokumentum és szakirodalom vált digitálisan hozzáférhetővé.

A szerzői jog által nem védett dokumentumok szabadon hozzáférhetők, a szerzői jogvédelem alatt állók pedig dedikált könyvtári hálózaton érhetők el magyarországi könyvtárakban.

A digitalizált állomány 36 százaléka könyv (lexikonok, adattárak, monográfiák, tanulmánykötetek), 31 százaléka jogforrás (1945 előtti döntvények, közlönyök és egyéb hivatalos lapok), 24 százaléka időszaki kiadvány (jogi, politikatudományi és történettudományi folyóiratok); 9 százaléka pedig történeti országgyűlési dokumentum (jegyzőkönyvek, naplók, irományok, költségvetések, zárszámadások).

A dokumentumok kétharmada 1945 előtti.

Ebben a körben kell említeni a Corvinák digitalizálását az OSZK-ban. Itt a mennyiségi mutatók ugyan szerényebbek, de tartalma miatt kiemelkedő vállalkozásról van szó.

Összességében a közgyűjteményi digitalizáció területén csak részeredményekről beszélhetünk. Fontos azonban megemlíteni, hogy az európai uniós projektek során a magyar szakemberek jelentős tapasztalatot halmoztak fel, az ő „fejükben” élő know-how nem nélkülözhető a jövő tervezésénél.

A hazai aggregáció múltja, jelene

Megkerülhetetlen előzménynek kell tekintenünk az aggregációs kezdeményezéseket is. A magyaror-

szági aggregációs feladatok megfogalmazására az elmúlt négy-öt évben került sor. Korábban a fent ismertetett nagytömegű digitalizációs projektek tervezése és a digitalizálandó dokumentumok körének meghatározása állt a közgyűjtemények figyelmének fókuszában. E törekvések azonban csak az elméleti előkészítés vonatkozásában tekinthetők sikeresnek, nem jutottak el a megvalósítás fázisához, és döntően a könyvtári és audiovizuális dokumentumtípusokra korlátozódtak. A közgyűjteményi szféra múzeumi és levéltári szegmensében a feladatmeghatározás és a követendő technológiák tekintetében is lemaradás tapasztalható.

Az intézményi felkészültség területén eddig az Országos Széchényi Könyvtár és a Neumann Kht. tett konkrét lépéseket a digitális anyagok gyűjtésére és szolgáltatására vonatkozóan. Az OSZK-ban a *Magyar Digitális Képkönyvtár*, a Neumann Kht.-ban az NDA és a NAVA működése (volt) aggregációs elven alapuló szolgáltatás.

Az aggregációs feladatra kijelölt intézmények (Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Országos Levéltár) – bár még a technológiai felkészülés fázisában járnak –, ismereteim szerint rövid időn belül alkalmasak lesznek a szolgáltatások elindítására.

Lényegében aggregátornak tekinthetjük az *NIIFI* által működtetett *Videotoriumot* is. Bár az NIIFI nem közgyűjteményi szereplő, de partneri körét a felsőoktatási, a tudományos és a közgyűjteményi szféra jelenti, így a Videotorium aggregációs elven való megvalósulása, sajátos gyűjtőkörének megfelelően az audiovizuális területen partneri együttműködés kialakítását teszi lehetővé a szakterület aggregátoraival.

A hazai szakmai közösségben az elmúlt években kiérlelődött az az álláspont, hogy az aggregációt ne egyetlen országos aggregátor lássa el, hanem közgyűjteményi áganként kijelölt intézmények. Megfogalmazódott továbbá az a szándék, hogy az aggregációs modellbe a közgyűjteményi szakmai szereplők mellé kívánatos volna bevonni technológiai partnert is, amely rendelkezik a megfelelő know-how-val, IT eszközparkkal és nem piaci szereplő. Erre a feladatra az NIIFI tűnik a legalkalmasabbnak. Az ilyen modell megvalósítja a digitális objektumok, illetve a rájuk vonatkozó metaadatok szakterületi gyűjtését, biztonságos, elosztott rendszerben való tárolását, és a gazdaságos megvalósíthatóság és működtethetőség követelményét is.

Az aggregáció technikai feltételei

Az aggregációs modellek tekintetében kiemelkedően fontos, hogy az aggregációra kijelölt intézmények konszenzusra jussanak a megvalósítás technológiai és szabványos alapjait illetően, hogy a létrejövő szolgáltatások alkalmasak legyenek az egymással való együttműködésre. Úgy tűnik, hogy az *Europeana* ajánlásai különösebb egyeztetés nélkül is elfogadottnak tekinthetők. A már működő, illetve fejlesztés alatt álló magyar aggregációs pontok egyaránt az OAI-PMH-t, illetve az éppen aktuális *Europeana* metaadat-szabályozást alkalmazzák. Jelen pillanatban ez a környezet biztosíthatja a megvalósíthatóságot, illetve az aggregátorok együttműködésének alapját, figyelembe véve a nemzetközi kezdeményezések számára való szolgáltatási képességet is.

Ebbe a helyzetbe érkezett a MaNDA mint lehetséges nemzeti „csúcsgregátor”.

A Mandalat 0.9 közelről

Cél és szerzők

A Petőfi Irodalmi Múzeumban 2012. február 23-án tartott első nyilvános MaNDA-konferencián elhangzottak alapján a vitairat célja: az „egyablakos művelődés” kultúrpolitikai koncepciójának értelmében megteremteni a nemzeti digitális kulturális örökség aggregációs elven alapuló koncepcióját, amely a megvalósítás alapdokumentuma lesz.

Érdekes kérdés, hogy a Mandalat 0.9-et a honlapon jegyző tudományos kutatócsoport tagjai között miért nincs közgyűjteményi szereplő. Irodalmárok, filozófus, szociológus alkotják a dokumentumon nem nevesített szerzők körét, akiknek ugyan a digitális és hálózati kultúra hazai megszületésében és elterjedésében jelentősek az érdemeik, de sem szakmájukat, sem tevékenységüket illetően nem tekinthetjük őket a közgyűjtemények belső működését ismerőknek. Nem látható át világosan, hogy milyen megbízással, hogyan jött létre ez a kutatócsoport, hiszen tagjai közül csak egy személy MaNDA-alkalmazott. Elismerem a szakemberek kompetenciáját, ám ezzel együtt hiányolom a közgyűjtemények bevonását, hiszen ők a legfontosabb alanyai a dokumentumnak. Ezt a hiányérzetet nem csillapítja az azóta kezdeményezett konzultáció sem, mert a Mandalat 0.9 súlyosan magán visel a szerzők személyes beállítottságából, tudományos orientációjából eredeztethető egyoldalú-

ságokat. Ezek egyszerűen elkerülhetők lettek volna, ha az érintet közgyűjteményi szakemberek a folyamat elejétől részt vettek volna a szövegezésben.

Alaptételek

A vitairat definitív megállapításokban értelmezi a kulturális örökség, ezen belül a magyar kulturális örökség és a digitális kulturális örökség fogalmát:

„Az emberiség *kulturális öröksége* az emberiség kulturális javainak összessége, e javak tudományos feldolgozottságának mindenkori mértékében.

A *magyar kulturális örökség* az emberiség kulturális örökségének magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású része.

A *digitális kulturális örökség* az emberiség kulturális örökségének digitalizált, valamint eleve digitális formában létrejött része.”

Megítélésem szerint, ez a teoretikus alapvetés helyes, és az ezt követő megállapítások, amelyeket a „Helyzetelemzés: a kulturális örökség a digitális korban” pont tartalmaz, szintén megállják helyüket:

„A *magyar állam* feladata, hogy biztosítsa a köztulajdonban lévő kulturális javakhoz való hozzájutást.

A digitális kor *kultúrafogyasztói* egyre növekvő mértékben várják el, hogy a kulturális javakhoz a digitális közegen keresztül is hozzáférhessenek.

A kulturális örökséget őrző *gyűjteményeket* a digitális technológia számos szempontból új kihívások elé állítja, amelyeknek a hagyományos szemlélettel és a rendelkezésükre álló eszközeikkel nem tudnak megfelelni.”

Ezek a tételmondatok bár lényeges újdonságot nem tartalmaznak, mégis fontosak, mivel a helyes kiindulópontot rögzítik.

A Mandalat 0.9 szellemisége – a hozzáférés mohósága

Az első komolyan vitatható kijelentés a hosszú távú megőrzésre vonatkozó elképzelés ismertetésében bukkan elő (3.1). A dokumentum hozzáférhetővé tételről és hosszú távú megőrzésről beszél, mint a MaNDA két fő feladatáról. A Mandalat 0.9 első „elszólása” ez a sorrend. A vitairat szellemiségét finoman átjárja a hozzáférni akarás „mohósága”. Ugyanezzel a gondolkodásmóddal találkozhatunk a 2.1-ben, ahol a magyar állam feladatákként a köztulajdonban lévő kulturális javakhoz való

„hozzájutás” biztosítását nevezik meg a szerzők, és említést sem tesznek a megőrzés és feltárás kötelezettségéről. Az építkezés útja helyesen: biztonságos, hosszú távú megőrzés – minőségi hozzáférhetővé tétel. A két feladat közül egyik sem élvezhet előnyt a másik rovására. Ha a közgyűjtemények kritizálhatók, hogy a megőrzést előnyben részesítik a közzététellel szemben, úgy el kell kerülni azt a hibát, hogy a közzététel szakmai, minőségi, jogi követelményrendszerét ne gondoljuk alaposan végig, ne dolgozzuk ki.

Ennek a gondolkodásmódnak a következménye, hogy a hosszú távú megőrzést egy olyan, elméletileg valóban érvényes, létező modell alkalmazásával kívánják megoldani, amely a fennmaradás biztosítékát a nagyszámú többszörözésben látja. A javaslat arra a problémára reagál, hogy a digitális adattartalom fennmaradásának biztosítása kétségkívül rendkívül nehéz feladat, de amelyet a digitális archívumok működtetőinek meg kell oldaniuk. A Mandalat 0.9 elképzelése szerint: „A magyar művelődés világát ennek megfelelően úgy lehet a leginkább megőrizni a jövő számára, hogy digitális formában a kultúrafogyasztók rendelkezésére bocsátjuk. Ha a felhasználók tömegesen töltik le saját gépeikre a teljes nemzeti kulturális örökséget, akkor nemcsak hozzáférhetővé tételéről, hanem megsokszorozása révén egyúttal megőrzéséről is gondoskodtunk.

A megoldáshoz vezető úton az első lépés a magyar digitális kulturális örökség KÉPMÁSÁNAK létrehozása és a világhálón keresztül hozzáférhetővé és szabadon másolhatóvá tétele.”

A koncepció elméleti modellként megállja a helyét, de ellentmond – és megítélésem szerint jogi akadályokba is ütközik – a köztulajdon azon alapvető ismérvének, miszerint nem elegendő valamit köztulajdonba venni, hanem ezt a státuszát fenn is kell tartani. A koncepció ezen elemében nyilvánul meg leginkább, hogy a szerzők nem látják pontosan a közgyűjtemények alapfeladatait, hiszen a köztulajdon nemcsak azt jelenti, hogy mindenkinek köze van hozzá (hozzáfér), hanem az is, hogy nem vehető el ezt a jellegét, ami nyilvánvalóan bekövetkezik a szabad letöltés által. A megőrzendő közjavak feletti biztonságos, annak tulajdoni státuszát meg nem változtató diszponálás elengedhetetlen!

A „KÉPMÁS ... szabadon másolhatóvá tételének” koncepciója alapján véve is csak – az egyéb-

ként nem említett – public domainre vonatkozhat, ezért aggályos a jogvédett tartalmakat is érintő „*saját tárolóeszközön, közvetlen, hálózathoz kötött hozzáférés*” gondolata. A dokumentumban később szereplő elv, miszerint, az „anyaintézménynek” jogai fűződnek a MaNDA-ban őrzött másolathoz is, a fentiek szerint szintén nem biztosítható. (3.6.5.1., 3.8.1.3)

A MaNDA mint nemzeti aggregátor

A Mandalat 0.9 3.5.2-ben tömör mondat írja le a MaNDA aggregációs funkciójára vonatkozó szándékot: „A magyar digitális kulturális örökség teljességére vonatkozólag a MaNDA veszi át a nemzeti közvetítő [national aggregator] szerepét.”

A nemzeti aggregátor, mint ágazatokon felüli tényező szerepe rendkívül fontos, ezért feladatának, hatáskörének pontos meghatározása elengedhetetlen. Kívánatos lett volna, hogy a dokumentum részletesebben kifejtse, hogy milyen aggregációs modellt terveznek a szerzők. Annyi a bizonyos, hogy nincs szó többlépcsős elképzelésről, vagyis a Mandalat 0.9 nem számol többlépcsős, ágazati aggregátorokra támaszkodó rendszerrel, hanem a majdani működés során a MaNDA közvetlenül kíván minden tartalomszolgáltatóval kapcsolatban lenni. Azon túl, hogy ez rendkívül nehéz feladat, idegen az Europeana filozófiájától, amely szorgalmazza az ágazati és tematikus aggregátorok létrejöttét, úgy, hogy önmaga is aggregátorként működik. A kötelempéldányon alapuló gyűjteményezésben leginkább érintett nemzeti közgyűjtemény, az Országos Széchényi Könyvtár jövőképe szempontjából is kardinális kérdés, hogy a digitális kötelempéldány elsődleges beszolgáltatási helye a MaNDA, vagy a nemzeti könyvtár lesz/marad (4.4 „a MaNDA a digitális kötelempéldányok rendszerét működteti”).

Az Országos Széchényi Könyvtár és a Petőfi Irodalmi Múzeum a Mandalat 1.0 konzultációi során az alábbi javaslattal élt a kompetenciaszintek meghatározását illetően: „A MANDÁ mint nemzeti aggregátor akkor tudja betölteni feladatát, ha együttműködik a digitális tartalmakat létrehozó intézményekkel és egyéb szakági aggregátorokkal. A hazai aggregációs modellt három kompetencia szint egymásra épülő együttműködésében tartjuk célravezetőnek. A digitális tartalmak primer előállítási, gyűjteményezési és feldolgozási szintje az egyes közgyűjtemények köre. A közgyűjtemények feladata a digitális tartalmak létrehozása/gyűjtése, feldolgozása, megőrzése és szolgáltatása.

A szakági aggregátorok (nemzeti közgyűjtemények) feladata önálló közgyűjteményi feladataik mellett az egyes közgyűjteményi területek digitális tartalmainak összegyűjtése, a kapcsolódó feladatok koordinálása, más szolgáltatásokkal való együttműködés.

A nemzeti csúcsggregátor feladata a szakági aggregátorokkal való kooperáció, a kapcsolódó feladatok koordinálása, más szolgáltatásokkal való együttműködés.”

A szolgáltatás tervei, jogi környezete

A 3.6 fejezetben tárgyalja a Mandat 0.9 a jogi kérdéseket. A szerzők hozzáférhetővé kívánják tenni a nagy felbontású muster objektumokat is, sőt a korábban leírtak értelmében azok letölthetővé válnának. A letölthetőség az érvényes szerzői jog érvényesülésével jöhet csak szóba, és arra sincs megnyugtató magyarázat, hogy „adatgazdák felhasználással kapcsolatos érdekei ne sérüljenek” (3.6.1.2) miként valósul meg. Az már szinte szórshasogatásnak tűnik, hogy a vitairat érdekeket, és nem jogokat említ.

Kétségesnek látszik a jogsértések kezelésére vonatkozó álláspont, miszerint „csak utólagos jogorvoslatnak van helye...” (3.8.1.4.3). Miért nem keresik meg a szerzők az előzetes jogvédelem korszerű eszközeit? Miért nem tulajdonítanak nagyobb fontosságot a köztulajdon védelmének?

„A MaNDA ellátja a digitalizálási tevékenységek minőségellenőrzését is: folyamatosan nyomon követi a magyarországi és uniós közpénzekben megvalósuló digitalizálási projekteket, és részletes szakvéleményt tesz közzé róluk.”

A szövegben felvetett minőségellenőrzési, -biztosítási tevékenység valóban kívánatos. Azt a kérdést azonban rendezni kell, hogy a MaNDA szakmai vagy hatósági felhatalmazással végezné-e ezt.

„A közgyűjtemények jogai nem korlátlanok a gondjaikra bízott kulturális javak birtoklását illetően. A közpénz bármily csekély igénybevételével létrehozott digitális lenyomatok közvetítéséről nem szabad harmadik felet kizáró szerződést kötni, mivel ez korlátozza a jogosultak hozzáférési lehetőségeit.” (4.2.1.1 valamint 5.2.1.4.1.)

A megállapítás ismét jól szemlélteti, hogy a hozzáférés biztosításának szándéka miként akadályozza

a szerzők gondolkodásában a kérdés alapos végiggondolását. Ha a leírtakat komolyan vesszük, akkor költségvetési forrásból csak „public domain” dokumentumokat lehetne digitalizálni, hiszen a hozzáférésük nincs korlátozva. Ha egy intézmény szerzői jogi korlátozás alá eső dokumentumot, iratot, műtárgyat digitalizál költségvetési forrásból, már megsérti a leírtakat. Pedig a digitalizálandók körében még nem is beszéltünk az állományvédelmi szempontokról, a hagyatéktevők, eladók, ajándékozók esetleges zárolásra vonatkozó rendelkezéseiről, és még számtalan, a közzétételt ideig-óráig korlátozó esetről. Azt ilyen objektumok digitalizációjának fontossága nem kérdőjelezhető meg, abban az esetben sem, ha a jogosultak hozzáférési lehetőségei korlátozottak.

„A MaNDA rendszerében mód nyílik a kulturális tartalmak szabad tárolására, azaz a felhasználók általi feltöltésére is.” (4.5) Bár a gondolat valóban nem zárható ki, de igen aggályos jogi és tartalmi szempontból. Komoly validációs apparátus kiépítését igényli a jogsértő és inkompetens tartalmak kiszűrésére.

Informatikai és pénzügyi háttér

„Fel kell építeni egy olyan együttműködésen alapuló informatikai rendszert, amely lehetővé teszi a közgyűjteményi adatokhoz és metaadatokhoz való akadálytalan hozzáférést, továbbá a szétszórt közgyűjteményi adatbázisok szabad importálását a MaNDA óriás-adatbázisába. A közgyűjtemények informatikai modelljeit nyilvánossá és részleteiben is átláthatóvá kell tenni.”

A tételmondatban megfogalmazott cél rendkívül ambiciózus elképzelést takar. A mai jogi és piaci helyzetben nehezen tűnik megvalósíthatónak az informatikai modellek nyilvánossá tétele, hiszen (3.7.1.1) a közgyűjteményi rendszerek jelentős mértékben piaci termékek, belső adatbázis-szerkezetük üzleti titok. A kitűzött cél megvalósítására elegendőek lennének a szabványos adatcser-formátumok.

„A KÉPMÁSba bekerülő adatok leírására a MaNDA saját metaadatszabványt használ, amelynek alapja a tudomány fogalomkészlete és a közgyűjtemények metaadatkincse.” (5.3)

Ha a most kialakítandó koncepciónak célja, hogy korszerű konstrukciót hozzon létre, akkor a KÉPMÁS meataadat-szerkezetének kompatibilisnek kell lennie egy, vagy több létező nemzetközileg

elterjedt metaadatszabvánnyal. A szabványok közgyűjteményi áganként (pl. könyvtár: MARC, múzeum: CIDOC-CRM, levéltár: EAD) és céljukat tekintve is igen eltérőek lehetnek, de mégis súlyos hiba lenne, ha a MaNDA ezektől eltérő egyedi struktúrát hozna létre, amely eleve nem lehet szabvány, maximum szabályzat. A különböző szabványok közötti adatcsere folyamatosan foglalkoztatja a világ archívumi rendszereinek programozóit, a szemantikus webbel foglalkozó szakembereket és az Europeana fejlesztőit (EDM, ECK stb.). Elegendő tehát ezek közül választani, és a jelenleg legalkalmasabb szabványossági keretek között megalkotni a KÉPMÁS-t. Csak megjegyezzük, hogy a MaNDA megfogalmazása más szempontból se szakszerű: semmiféle metaadatszabványnak vagy formátumnak nem „alapja” a tudományos fogalmak készlete, illetve a közgyűjtemények metaadatkinccse, hanem azokra vonatkozik.

„A MaNDÁ-ban bekövetkezik a kulturális javak tárgy- és címléírásának országos szintű egységesítése.” (5.3.3.1) A fent leírt szabványossági eltérések az egyes közgyűjteményi ágak eltérő megközelítéséből következnek. Egy levéltári, könyvtári, illetve múzeumi dokumentum-/tárgyleírást (már maga a szakkifejezés sem alkalmazható egyaránt mindhárom közgyűjteményi ágra) nem lehet koherensen egységesíteni. Valójában nem egységesítésre, hanem kollaborációs (hagyományosan osztott) rendszerre van szükség, ahol a különböző közgyűjteménytípusok eltérő szerkezetű metaadat-rekordjait együttműködő módon veszik át, illetve vehetők át. Más szóval az egyes szakágak (könyvtárakban a dokumentumok, levéltárakban az anyagok, múzeumokban a tárgyak) leírásai (feldolgozásainak szabványai) éppen hogy különféleké maradnak. Sokkal nagyobb esély van viszont a dokumentumleírásokon, illetve az anyagleírásokon, a tárgyleírásokon belül a külön-külön fokozatos egységesülésnek. A „tárgy- és címléírások” fordulat eleve pontatlan, illetve nem szakszerű. Főleg a múzeumokban beszélnek tárgyleírásokról. Az elavult „címléírás” kifejezés viszont azt sejteti, hogy a 0.9 szerzői tárgyleíráson tartalmi leírást értenek. (Tanácsos a jövőben az olyan alapozó dokumentum megfogalmazásába, mint a Mandalat, amely különféle szakterületekre vonatkozó elképzeléseket, irányelveket tartalmaz, e szakterületek szakembereit is bevonni.)

„A MaNDA nem támogatja a digitális lenyomatok további hasznosítását akadályozó méretű vízjelék elhelyezését.” A vízjelzésre vonatkozó gondolat forrása EU irányelv. Az ajánlás azonban nem kifo-

gásolja, hogy a jogtalan felhasználás megakadályozására korszerű technológiákat alkalmazzanak a tartalomszolgáltatók (pl. „láthatatlan” vízjel). Az Europeana kitüntetett figyelmet szentel még a metaadatok továbbhasznosítására vonatkozó elveknek és jogi megoldásoknak is, így az eredeti objektumok szükséges védelmének és további hasznosításának lehetőségeit is nagy figyelemmel és konszenzussal kell kidolgozni.

„A gyűjteményeknek a MaNDÁ-val való együttműködése a gyűjteményekben különös ráfordítást nem igényel”, állítja a vitairat a 3.8.1.1-ben úgy, hogy a 3.7.1.2.3-ban még közgyűjteményi MaNDA-részlegek felállításáról beszél az integráció elősegítése érdekében.

A kijelentés önmagában is vitatható állítást tartalmaz, de a legriasztóbb, hogy úgy tűnik, mintha nem számolnának a szerzők az intézmények jelenlegi informatikai személyi és infrastrukturális helyzetével. A téves helyzetértékelés pedig köztudottan rossz megoldást eredményez.

Összegzés

Ízlelgetve a szellemes címet, óhatatlanul felmerül, hogy az eredeti összefüggésben (*Mondolat – Felelet a Mondolatra*) a progresszió és a maradiság csapott össze. Átültethetjük-e ezt a párhuzamot a jelen helyzetre, vagy ez már a hasonlat megerősökölése? Annyi játékot még biztosan megengedhetünk magunknak, hogy felvetjük: a progressziót annak idején a *Felelet a Mondolatra* képviselte.

Természetesen nem kívánom megosztani a *Mandalat* szerzőit és olvasóit a progresszió/maradiság dimenziójában, feltételezve, hogy mindannyiunk közös érdeke a digitális kulturális örökségünket gyarapítani, és jövőjéről gondoskodni. A Mandalat 0.9-et olvasván az az érzésünk támadhat, hogy a vitairat szerzői a „messze jövőndőbe” tekintenek, és víziójuk egy boldog digitális paradicsom képét vetíti elénk. Bátran mondhatjuk velük együtt: kívánjuk ezt mindannyian, de a *Felelet a Mondolatra* szerzőjét, *Kölcsey Ferencet* idézve szükségesnek tartjuk, hogy a „messze jövőndővel komolyan vess öszve jelenkort” is. Ezért az odavezető úthoz pontos reális tervezés kell, mérnöki munka, a víziókat nem feledve, de hátrahagyva.

A Mandalat legfőbb erénye, hogy létrejött, és mint ilyen lehetőséget teremt, hogy a kulturális örökség digitalizációjával foglalkozó szakmai közösség

megtervezze a 21. század korszerű aggregációjának és szolgáltatásának modelljét, és „*megte-remtse az egyablakos művelődés lehetőségét, a digitalizált nemzeti kulturális örökséghez való közvetlen és akadálymentes hozzáférést.*” (6.1)

Hiányosságai miatt azonban csak vitaanyagként alkalmas, szakmai koncepciónak kevés. Szemlélet nélkülözi a közgyűjteményi felelősségtudatot, és a hozzáférés mohósága fűti. Szakmai kiindulópontjaiban elnagyolt, hibás elemek találhatók, ezért a megvalósítás útja nem kiszámítható. Több kérdésben homályosan fogalmaz (4.4), például tisztázatlan marad a gyűjtőköri kompetencia: mi tartozik a digitális kötelempéldány körébe. Súlyosan kiegyensúlyozatlan mind tudományterületi látókörében, mind a megőrzés és szolgáltatás, valamint a megfontolt jogkezelés tekintetében. Nem alapozza meg a kölcsönös bizalmon nyugvó együttműködést a közgyűjteményi ágak és a MaNDA között.

Ehhez a tervezéshez kívánt hozzájárulni a *Felelet a Mandalatra* úgy, hogy nem vállalkozhatott a *Mandalat 0.9* teljes szövegének ismertetésére, csupán a legfontosabb kérdések feltételére, a kétséges gondolatok felvillantására. Másnak nyilván egyéb dolgok is szemet szűrtak volna, illetve valószínűleg többen nem osztják aggodalmait. Arra azonban – hiányosságai ellenére – alkalmas lehet, hogy a szakmai közösség és a szerzők között elindítson egy nyilvános párbeszédet.

Hivatkozások

Mandalat 0.9 = <http://work.mandarchiv.hu/mandalat/>

1997. évi CXL. törvény 59.§ 5. = <http://www.neumann-haz.hu/hu/bemutakozas/a-neumann-tortenete>

A magyar kulturális közvagyron feltérképezése = <http://ki.oszk.hu/sites/ki.oszk.hu/files/dokumentumok/digitaliskozvagyonfelmeres.pdf>

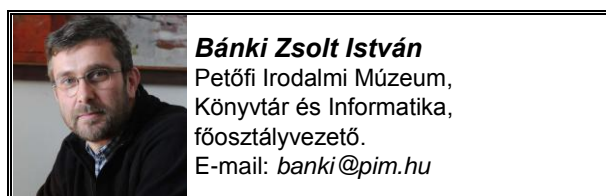
A Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum felhasználóbarát gyűjteményi adatbázisának kiegészítése és közzététele = <http://skanzen.hu/?fm=article&id=490>

e-Levéltár projektleírás = http://www.mol.gov.hu/bal_menusor/szakembereknek/e-leveltar/projektleiras.html

NAVA koncepció = <http://nava.hu/nava/koncepcio.php>

BOROS Ildikó: Digitalizált Törvényhozási Tudástár – az Országgyűlési Könyvtár digitalizálási projektje = http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5348&issue_id=517

Beérkezett: 2012. VII. 16-án.

Szakmai kitüntetések 2012. augusztus 20. alkalmából

Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere Magyarország köztársasági elnöke megbízásából 2012. augusztus 20-án alkalmából Magyar Érdemrend lovagkeresztje kitüntetését adott át

Bakos Klárának, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem könyvtárigazgatójának, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete elnökének,
dr. Hermann Istvánnak, a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár igazgatójának,
dr. Löffler Erzsébetnek, az egri Érseki Vagyonkezelő Központ Könyvtár, Levéltár és Múzeum igazgatójának.

Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere és *L. Simon László* kultúráért felelős államtitkár közművelődési és közgyűjteményi díjakat adott át augusztus 16-án a Néprajzi Múzeumban.

Tudományos munkájuk elismerésére többek között Széchényi Ferenc-díjjal tüntették ki a következő közgyűjteményi szakembereket:

Barátné dr. Hajdu Ágnes főiskolai tanár, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Felnőttképzési Intézet Könyvtár- és múzeumpedagógiai szakcsoport;

Dr. Skaliczki Judit nyugalmazott főosztályvezető-helyettes, Oktatási és Kulturális Minisztérium.

A könyvtárosi munka legmagasabb rangú elismerésében, Szinnyi József-díjban részesültek a következő szakemberek:

Balla Mária nyugdíjas főkönyvtáros, főiskolai adjunktus, Kaposvári Egyetem;

Biczák Péter nyugalmazott megyei könyvtárigazgató, Pest Megyei Könyvtár;

Erdeiné Törőcsik Katalin könyvtárvezető, Kenézy Kórház Debrecen, Orvosi Könyvtár;

Takács Anna tájékoztató könyvtáros, József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya;

Takáts Béla megbízott igazgató, Verseghy Ferenc Könyvtár és Művelődési Intézet, Szolnok;

Villám Judit gyűjteményvezető, Országgyűlési Könyvtár.

Forrás: <http://kultura.hu/main.php?folderID=911&ctag=articlelist&iid=1&articleID=329639>

